

Силвана СИДОРОВСКА-ЧУПОВСКА

МАКЕДОНСКИТЕ ГРАДОВИ ВО 19 ВЕК

АПСТРАКТ: Разгледувани се политичките и економските случувања во Македонија во текот на 19 век и нивното влијание врз демографскиот развој на градовите. Распаѓањето на военофеудалниот систем во Османлиската Империја и преминот од тимаро-спахиски во чифлигарски систем ја зголемиле личната и имотната несигурност. Теророт над незаштитеното селско население, кое го барало спасот во градовите, во голема мера придонело за менување на дотогашната демографска структура во македонските градови.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: реформи во Османлиската Империја, административна поделба, вилаети, патеписци, селско и градско население, демографски развој, градски центри и др.

***

Сведоштвата што се однесуваат на административната поделба на Македонија, како составен дел на Османлиската Империја, во разни периоди од османлиското владеење се сиромашни. Од историјата е познато дека административната поделба на европските делови на Империјата повеќе пати била менувана.

Првата административна поделба во 19 века се случила во 1834 година, која пет години подоцна претрпела измени.¹ Во 1864 година се случила нова поделба кога европскиот дел од Империјата бил поделен на 10 вилаети, од кои два, Солунскиот и Битолскиот, биле во Македонија.² Кон крајот на јуни 1867 година бил формиран и Солунскиот вилает.³ Во 1868 година Македонија повторно била во

---

¹ Н. Михов, *Населението на Турција и Бџлгария през XVIII и XIX век*, том III, София 1929, 152.

² К. Битоски, *Бројоџи и состојавоџи на населението во Битолскиот вилает во крајоџи на XIX век*, - сп. *Историја*, VI/1, Скопје 1970, 101.

³ С. Ризај, *Ујравно-џолиџичка реформа у Македонији -Косовском, Битолском и Солунском вилаету (1875-81)*, Зб. *Македонија во Источноџа криза(1875-1881)*, МАНУ, Скопје 1979, 169, 181.

составот на два вилаета, сега Солунски и Скопски.⁴ Пет години подоцна, 1873-1874 година, согласно со новата административна уредба, на историска сцена се појавил Битолскиот вилает, кој бил укинат во 1878 година.⁵ Една година подоцна, Битолскиот вилает бил повторно формиран и тогаш Македонија се нашла во составот на три вилаети: Битолски, Солунски и Косовски. Оваа поделба останала до крајот на османлиското владеење.

Административните поделби во текот на 19 век имале влијание и врз демографските промени кај населението. Францускиот конзул Феликс де Божур, кој во почетокот на 19 век (1800-1817) пропатувал низ Македонија, соопштува дека турското население претежно живеело во градовите, додека христијанското население во селата.⁶ Овој податок го потврдуваат и останатите странски патеписци, кои во текот на 18 и во почетокот на 19 век патувале низ Македонија. Централните и најубавите места во градовите им припаѓала на Турците, кои во своите раце ги имале сите воени и административни права.

Кон крајот на 18 и во почетокот на 19 век започнал процесот на населување на градовите со жители од околните села. Тогаш за првпат во градовите, наспроти турското, грчкото и еврејското, се појавило и македонското население, кое со текот на годините бројно почнало да ги надминува.

Распаѓањето на военофеудалниот ситем имало влијание врз општествено-политичкиот и економскиот ситем на Империјата. Процесот на премин од спахијски во чифлигарски ситем, кој започнал отпорано, сега се развивал многу побргу и ја опфатил целата Империја. Некогашниот спахијски корисник на земја станувал чифликсајбија, или сопственик на земја. Неговата власт над селаните станала неограничена. Дотогашните спахии и други лица што ја присвоиле земјата ги протерувале селаните, притоа задржувајќи само дел од нив, односно, само онолку колку што им било потребно да ја обработуваат земјата. Положбата на селаните била тешка и поради зачестените напади од разбојнички банди, кои вршеле терор над незаштитеното население.

Имотната несигурност и продолжениот терор придонеле да се зголеми бројот на селското население, кое барало спас во поблиските градови. За зголемување на бројот на населението во градовите со жители од околните села, во значителна мера во прилог одела и зачестената појава на заразни болести (чума), која во

---

⁴ Д. Димески, *Македонското националноослободително движење во Битолскиот вилает (1893-1903)*, второ издание, Скопје 1982, 65-66.

⁵ *Ibid*, 66-67.

⁶ Хр. Гандев, *Фактори на българското възраждане*, София 1943, 147-185.

годините 1810, 1812-1814, 1831, 1833-1836 го покосиле турското население по македонските градови. Од друга страна, во овој период е евидентна и појавата на влашко население во градовите, кое бегајќи од теророт на Али-паша Јанински, се населувало во Македонија.

Имајќи го предвид фактот што од страна на османлиските власти до средината на 19 век не бил извршен попис на населението, единствен извор за бројната состојба се патеписите на странските патеписци и истажувачи. Тие во своите дела даваат иако целелосен впечаток за тоа како се зголемувало населението во градовите во текот на првите десетлетија од 19 век. Приближна слика за демографските промени од крајот на 30-тите години на 19 век добиваме од францускиот научник Ами Буе (1794-1881), кој во 1836 и 1838 година пропатувал низ Македонија.⁷

Годините кога Ами Буе патувал низ Македонија, територијата била поделена меѓу пашата од Скопје, везирот од Битола, пашите од Солун, Серес и Тетово, војводата од Дупница и муселимите од Цумаја и Костур.⁸ Богатите котлини и планински области: Скопска, Солунска, Населишка, Гевгелиска, Струмичка, Валандовска, Дојранска, Лагадинско-Бешичка, Неврокопска, Серска, Разлошка, Горноцумајска, Радовишка, Кочанска, Полог, Пелагонија и др., како и планинските области на Кукуш и Дебар, Бојмија, Пијанец, Малешево, Осоговија и други, како што известува А. Буе, во најголем дел биле населени со словенско население.⁹

Во продолжение ќе бидат презентирани градовите, кои Ами Буе во своето дело: *Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe*, Vienne 1854, I-II, ги споменува како чисто словенски места, а се однесува на периодот од крајот на 30-тите и почетокот на 40-тите години од 19 век.

Куманово (3.000 жители) било населено само со словенско население (Р.И. 1854, И, 304); **Кавадарци** (2-3.000 жители), не споменува ниедно друго население освен словенско (Р.И. 1854, И, 252); **Штип** (15-20.000 жители) во најголем дел (*en grande partie*) било словенско население (Р.И. 1854, И, 248); **Воден** (7-8.000 жители), во најголем дел (*en grande partie*) Словени, Грци и Власи (Р. И. 1854, И,

⁷ Негови најпознати дела што се однесуваат на земјите и луѓето што живееле на Балканскиот Полуостров се: *La Turquie d' Europe* ("Европска Турција"), Paris 1840, I-IV; "*Sur L'établissement de bonnes routes et surtout de chemins de fer dans la Turquie d'Europe*" (За изградбата на добри патишта и посебно железнички линии во европска Турција) Vienne 1852; *Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe* (Збирка маршрути низ европска Турција), Vienne 1854, I-II.

⁸ С. Станинска-Поповска, *Ами Буе за Македонија*, Скопје 1999, 214.

⁹ *Македонија како природна и економска целина*, Скопје 1978, 33-227.

281); **Лерин** (700 фамилии според Поуљувилле), во добар дел (*en bonne partie*) словенско и муслиманско население. Во Горна Цумаја (3-4.000 жители) живеело словенско население, кое го сочинувало и основниот дел од населението (*le fond de la population*) но имало и доста Турци (Р. И. 1854, И, 226); **Охрид** (најмалку 6.000 жители), живееле Словени и Власи, мал број Албанци и мал број муслимани (Р.И. 1854, ИИ, 100); **Прилеп** (6-7.000), во најголем дел Словени и Власи (Р.И. 1854, И, 254); **Кратово** (5-6.000 жители), населението било поделено на словенско и на муслиманско (Р. И. 1854, 244); **Тетово** (4-5.000 жители) населението било поделено на словенско, муслиманско и албанско (Р.И. 1854, И, 309); **Кичево** (1.500 жители), третина од вкупниот број жители го сочинувало словенско население (Р.И. 1854, ИИ, 109).¹⁰

За Битола, Ами Буе дава податок во кој се говори дека „населението во градот броело приближно 40.000 жители“.¹¹ Во делото *Resueil d'itinéraires* 1854, И, 257, (земени од Др. Müller), Буе дава податоци за вкупниот број жители во градот, како и за Битолскиот пашалак: в 35.170 жители, од кои 17.000 мухамеданци, односно 8.000 Албанци, 5.800 Словени и 2.400 азиски Турци, во чиј состав се вбројувал гарнизонот и приближно 5.000 жени, потоа 12.500 христијани, од кои 9.000 Словени, 3.500 Грци и 700 Власи, 1.200 Албанци-католици, 1.400 Евреи и малку повеќе од 2.000 Цигани.¹²

За зголемувањето на бројот на жителите во Битола главна причина било и преместувањето на седиштето на дотогашниот Римелиски елајаџет од Софија, кога градот бил претворен во еден од најголемите военоадминистративни центри на европска Турција.¹³ Во градот работеле и 2.000 трговски претпријатија, од кои најголем дел имале свои претставништва во Виена и во Лајпциг, а друг дел биле концентрирани во Солун.¹⁴

И Скопје добило стопанско и административно значење како за северниот дел од Македонија, така и за соседните области. Во него постојано се зголемувал бројот на нови жители од соседните селски населби. Во 1835 година Скопје броело околу 10.000 жители; во 1865 година имал приближно 21.800, од нив 13.000 било

¹⁰ С. Станинска-Поповска, *Ами Буе за Македонија...*, 218-219.

¹¹ Ibid, 219; В. Кънчов, *Избрани произведения*, т. II, Софија 1970, 536.

¹² Ibid., 219

¹³ Главен иницијатор за административната реорганизација на Османлиската Империје бил пашата Мехмед Фуад, кој во 1864 година ја донел Уредбата за нова административна поделба наместо дотогашната поделба на ејалете. Види повеќе: Ahmed Aličić, *Uredba o organizaciji vilajeta 1867 godine, Prilozi za orijentalnu filologiju*, XII-XIII/1962 – 3, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1965, 219.

¹⁴ *Македонија како природна и економска целина...*, 194-195.

муслиманско население, во најголем број Турци и 8.000 христијани, од кои најголем дел Македонци.¹⁵ Во 1874 година, од 22.000 до 25.000 жители колку што броил градот, половината биле Македонци.¹⁶ Кон крајот на 19 век и тоа набргу по изградбата на железничката линија, која го поврзала градот со светските пазари, бројот на жители се зголемил на 31.900, од кои 13.000 биле Македонци, 15.000 Турци, а останатите Евреи, Власи, Грци (трговци од Солун), Албанци и Цигани.¹⁷ За разлика од Битола и од Скопје, градот Серес, кој бил центар на Серскиот санџак и најголем економски центар на Источна Македонија, кон крајот на седумдесеттите години имал приближно 25.000 жители, од кои најмногубројни биле Турците. Кон крајот на векот, од вкупно 28.100 жители, само 2.200 од нив било македонско население. Најголем број од нив биле Турци (11.500), чиј број постојано се зголемувал со доселувањето на турско бегалско население од Бугарија.¹⁸ Останатите санџачки центри, како, на пример, Драма и Дебар кога станува збор за бројот на жителите, до крајот на 19 века никогаш не ја поминале бројката од 15.000.

Во групата поголеми градови се вбројуваат и двата околиски центра Велес и Штип. Како за речиси сите градови во Македонија, така и за Велес бил карактеристичен соодносот меѓу христијанското и муслиманското население. Оваа појава, која до почетокот на 19 веци одела во прилог на бројната надмоќност на муслиманите, кон средината на 19 век почнала да се менува. Од 15.000 до 20.000 жители, колку имало во градот, најголем број биле селани од околината. Градот Велес во овој период важел за еден од најразвиените градови во Македонија, каде што богатите трговци имале развиена трговска врска со Австро-Унгарија, како и со поголемите градови во Османлиската Империја.¹⁹

На сличен начин се развивал и градот Штип, кој со почетокот на 19 век, а со поголем интензитет по Кримската војна, бил населуван од чифлигари, кои од страна на османлиската власт имале дозвола да градат куќи во градот. Во текот на 19 век Штип имал

¹⁵ Ibid, 176

¹⁶ В. Кънчов, *Избрани произведения...*, 505.

¹⁷ *Македонија како природна и економска целина...*, 176.

¹⁸ В. Кънчов, *Избрани произведения...*, 476; *Македонија како природна и економска целина...*, 110.

¹⁹ А. Матковски, *Македонија во делата на сѝранскиите пайѝейисци 1827-1849*, Скопје 1992, 13; Н. Сотировски, *Извешѝии француских конзула у Биѝољу о јуѝозайадној Македонији у доба Кримскоѝ райѝа*, ЈИЧ, VIII/4, Београд 1969, 117; И. Г. Сенкевич, *Новые материалы по истории южных славян*, - Славянский архив, Москва 1963, 242.

најголем и најбрз пораст на градско население, кое го достигнало бројот од околу 15.000-20.000 жители.²⁰

По промените во бројноста на жителите се истакнале и неколку други градови во Македонија, како, на пример, Прилеп, Костур, Воден, Струмица, Охрид и др., каде што бројот во просек изнесувал од 7.000 до 13.000 жители.²¹ За градот Прилеп Ами Буе изнесува податоци дека во 1836 година броел 6.000-7.000 жители.²² Рускиот патеписец Е. Тимаев, кој во 1865 година ја пропатувал Македонија, пишува дека бројот на жители во градот бил 8.000. Од нив, најмалку половината биле Турци, а најголем број паѓал на христијанското население.²³ Во 1868 година благодарение на стопанскиот развој, бројот на жителите се зголемил двојно и имал 15.000-20.000 жители.²⁴ Долгогодишниот учител во Прилеп, Кузман Шапкарев, за 1872 година пишува дека во градот живееле само 5.596 жители. Од нив, мнозинството биле христијани, кои живееле во 12 градски маала.²⁵

Секој град во Македонија се одликувал со некој занает. На Охрид и на Костур, кои биле познати по кожарскиот занает, им било овозможено да водат интензивна трговија со поголемите градови на Балканскиот Полуостров, како и со некои европски центри. Градот Тетово кон крајот на 70-тите години, и покрај падот на занаетите станал поголем град, бројот на жители достигнал 19.200. За разлика од него, падот на занаетството до 40% во Костур се одразило и врз бројот на жители, кој започнал да бележи пад во демографскиот развој. Меѓутоа, за разлика од ваквите промени, во соседните реони се појавиле помали градски населби, како, на пример, гратчето Лерин, каде што кон крајот на 19 век (1897) вкупниот број жители достигнал 9.824.²⁶

Во Македонија, како и во останатите балкански земји, најмногубројни биле малите градови. Од нив, најголем дел се појавиле во 19 век. За ова големо влијание имале реформските

²⁰ Р. Поплазаров, *Ослободителниите вооружени борби на македонскиот народ во периодот 1850-1878*, Скопје 1978, 32.

²¹ Ibidem.

²² *Историја на македонскиот народ*, к. 2, Скопје 1969, 16.

²³ А. Матковски, *Опис на Македонија (1865 г.) според рускиот патувајќи патеписец Е. Тимаев*, сп. *Историја*, XII/1-2, Скопје 1976, 213.

²⁴ Данчо Зографски, *Прилепскиот панаѓур во минатото*, Годишник на правно-економскиот факултет во Скопје, Скопје 1956, 112.

²⁵ К. Шапкарев, *Описание на град Прилеп съ околностите му, на молебниите ѝ у учебниите ѝ му заведения*, сп. *Читалище*, III/2, Цариград 1872, 167-168.

²⁶ Р. Поплазаров, *Ослободителниите вооружени борби на македонскиот народ во периодот 1850-1878...*, 32-33.

закони на Османлиската Империја, а, пред сè, законот што се односувал на зголемувањето на бројот на нахиите. Сепак, најчесто за нивната појава влијаеле стопанските, географските и комуникациските врски, како и способноста на луѓето да се вклопат во новите услови. Такви помали градски центри во Македонија биле: Куманово, Бер, Ениџе-Вардар, Кукуш и др., кои во педесеттите и во шеесеттите години од 19 век помалку или повеќе биле или, пак, изгледале како поголеми селски населби. Најголемиот дел од нив за 10, 30 или повеќе години успеале да се развијат два-три пати. Најголем развој бележел Куманово, во кој, како што пишува германскиот патеписец Хан, од „поголемо село“ со приближно 3.200 жители, се зголемило на 14.530 (кон крајот на 19 век).²⁷

И покрај тоа што изградбата на железничката мрежа за многу градови предизвикала пад на економијата, за други, како што бил Гевгелија, имало позитивно влијание. Во статистичките податоци стои дека „околу 1870 година во градот живееле 1.610 жители; од кои 1.257 биле Македонци, а останатите турско и влашко население“. Во почетокот на 80-тите години во градот се населиле и извесан број Турци и Черкези од Бугарија, како и многубројно население од соседните села, кое продолжило да се занимава со земјоделство и со одгледување градинарски култури, кои биле барани на пазарот. Кон крајот на 19 век бројот на жители се зголемил на 4.175, од кои 3.000 биле Македонци, 650 Турци, 175 Черкези, 120 Власи и 230 Цигани.²⁸

Градовите, како што се Струмица, Петрич, Неврокоп, Банско, Крушево, Негуш и др., кои во почетокот имале брз економски развој, кон крајот на 19 век некои од нив (Негуш, Неврокоп, Кочани и др.) започнале да заостануваат во развојот. Една помала подгрупа, чиј број во Македонија бил приближно 30-ина, сочинувале неколку помали и малку поголеми градови сместени по два во еден реон (најчесто котлина) и за нив не постоеле услови за развој на двете населени места. Такав бил случајот со градовите Кавадарци и Неготино во Тиквешката Котлина, Кочани и Винаца во Кочанската Котлина, Пехчево и Берово во Малешевијата, Банско и Разлог во Разлошката Котлина и други. Она што го издвојува нивниот развој е тоа што некои од нив, како што биле Винаца, Неготино, Берово и др., едвај успеале да се развијат до граница на помал град или, пак, долго време постоеле како „големо село“. Под сосема други околности се развивале Тетово и Гостивар во Полошката Котлина. Овде првиот успеал да се развие во поголем град, додека на вториот многу подоцна му успеало да ја премине границата на изгледот од помал град.

²⁷ В. Кљнчов, *Избрани произведения...*, 549, 515, 464 и др.

²⁸ *Македонија како природна и економска целина...*, 82.

Последните децении на 19 век се одликуваат со брз пад во развојот на македонските градови, како на економски, така и на планот на демографски развој. Одвојувањето на Бугарското Кнежество и анексијата на Босна и Херцеговина од страна на Австро-Унгарија имало големи последици врз нивниот стопанскиот развој. По политичките случувања од 1878 година, овие земји престанале да бидат погоден пазар за трговците и за занаетчиите од повеќето македонски градови. Во тоа, во голема мера имале улога и заштитните царински мерки што биле воведени од Австро-Унгарија за стоката што била внесувана на нејзина територија. Од друга страна, и Османлиската Империја вовела такси, кои изнесувале 12% од вредноста на извезените стоки. Високите царини имале негативно влијание врз производството и трговијата со занаетчиски производи. Македонскиот пазар бил преплавен со евтина индустриска стока, која била конкурентна на македонските занаетчиски производи. Од страна на европските држави, во Македонија се внесувала стока, која во земјата ја имало во изобилство и имало дури и за извоз. Градот Серес, кој бил познат по производство на памук, со внесувањето евтин памук од Индија, цената на македонскиот памук паднала драстично и негативно влијаело врз неговиот економски развој. Слично било и со другите индустриски култури: опијумот, тутунот, свилената буба и др. Градовите Велес и Охрид, надалеку познати по производство и изработка на животински кожи (сахтијани), постепено почнале да го губат своето некогашно економско и културно влијание.

Во овој период во Македонија имало и неколку востанија, како што биле Разловечкото од 1876, Кресненското од 1878/79, а подоцна и Брсјачката буна 1880/81 година. Неуспехот на востанијата, како и репресалиите што ги споровела османлиската влада, влијаело голем дел од македонското население од горноџумајскиот, разлошкиот и мелничкиот крај да се префрли во Кнежеството Бугарија. Главно, во Македонија тоа било условено и од внатершната несигурност, која била проследена со голема сиромаштија. Најголем иселенички бран во ова време е забележано од градовите Велес, Прилеп со околината, Охрид, Битола, потоа костурскиот, паланечкиот и тетовскиот крај, а нешто помалку од скопскиот и во кумановскиот.²⁹

За тоа колкави биле размерите што ги зафатило иселувањето зборува и констатацијата од еден современик, кој во 1884 година живеел во Прилеп: „...Од некогашниот богат и весел Прилеп, сега сè е изменето, сите се замислени, мрачни, со поглед надолу; сè е појдено

---

²⁹ G. Todorovski, *Migracioni pokreti u Makedoniji od Berlinskog kongresa 1878. do početka prvog Balkanskog rata 1912. godine*, ЈИС, br. 3-4, Beograd 1970, 123.

во пропаст... Европската индустрија ги запустила занаетите... Прилеп од ден на ден пропаѓа, жителите започнаа да бегаат во туѓи земји...³⁰ Македонскиот преродбеник Кузман Шапкарев за економското пропаѓање на Охрид кон крајот на 90-тите години на 19 век запишал: „Денес постои само стоти дел од некогашната трговија. Охрид денес пати од голема немаштија... Најголем дел од способните мажи и млади момчиња од тие причини побегнале во туѓина, па денес во овој град има повеќе старци и деца отколку здрави и способни мажи за работа ...“³¹

Демографските промени во градовите биле предизвикани и од приливот на нова муслиманска маса во Македонија. Во некои делови мухаџирите со помош на османлиските власти основале нови прибежишта. Во Скопје тоа било Маџир Маало, а еден друг автор споменува околу 2.000 мухаџири што биле сместени во маалата Чаир, Топаана, во близина на Железничката станица, како и во други делови од градот.³² Овие промени, меѓутоа, немале некои поголеми последици што влијаеле врз намалувањето на христијанското население во поголемите македонски градови. Напротив, со текот на годините тоа и натаму се зголемувало.

MACEDONIAN CITIES IN 19th CENTURY

SUMMARY

During the 19th century noted the prominent decay of the military-feudal system in Ottoman Empire and increasing economic and political dependence on the great European powers. This was the period when the Empire existed in great personal and property insecurity in the Macedonian villages. It is greatly affecting their settlement in the cities where they found safety. Until then, in the cities mostly lived Muslim population which is dominated in all areas of social life. Steady inflow of the peasants in the period 30-60's 19th century activity to demographic changes in the cities. Until 60's 19th century in Macedonia mention the cities that are its size and economic development began to outweigh some cities in the liberated Balkan states.

³⁰ Н.Г. ЕничѢрѢвъ, *ВъзѢоминания и бѢлѢжки*, София 1906, 186-187.

³¹ Д. Зографски, *Работничкото движење во Македонија до Балканските војни*, Скопје 1950, 71.

³² G. Todorovski, *Migracioni pokreti u Makedoniji od Berlinskog kongresa 1878. do početka prvog Balkanskog rata 1912. godine...*, 122.

The penetrating of Muslim masses in Macedonia during 80's 19th century, had no effect on the number Christian population in the Macedonian cities.